

Usmon Azim "Tong otgan taraflarda" asari tahlili

Saidrasulova Mehribon

Nizomiy nomidagi O'zMPU 4-kurs talabasi

ANOTATSIYA. Ushbu maqolada Usmon Azimning "Tong otgan taraflarda" asari poetik tafakkur va badiiy tilning zamonaviy o'zbek adabiyotidagi taraqqiyoti nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi asarda tong motivi orqali qurilgan makon va zamon tasavvuri, lirizm bilan epiklikning o'zaro singishuvi hamda obrazlar tizimida kuzatiladigan semantik qatlamlarni aniqlashdan iborat. Metodologik asos sifatida struktural-semantik tahlil, poetik til birliklarini kontekstual talqin qilish, motiv va intertekstual aloqalarni izohlash hamda diskursiv yondashuv qo'llanadi. Ilmiy yangilik shundaki, asar ichki kompozitsiyasida tong obrazining faqat tabiat tasviri emas, balki subyektning o'zini anglash jarayoni, xotira va kutishning badiiy modeli sifatida ishlash mexanizmi sistemali ravishda ochib beriladi. Natijalar asarning badiiy yaxlitligi hamda poetik sintaksis, metaforik tarmoq va ritmik-intonatsion yechimlar orqali ma'no ishlab chiqarish strategiyalarini izohlash imkonini beradi.

АННОТАЦИЯ. В статье анализируется произведение Усмона Азима «Tong otgan taraflarda» с позиций развития поэтического мышления и художественного языка в современной узбекской литературе. Цель исследования заключается в выявлении представлений о пространстве и времени, выстроенных через мотив рассвета, в определении способов взаимопроникновения лирического и эпического начал, а также в описании семантических слоёв системы образов. Методологическую основу составляют структурно-семантический анализ, контекстуальная интерпретация единиц поэтического языка, объяснение мотивных и интертекстуальных связей и дискурсивный подход. Научная новизна состоит в том, что показан механизм функционирования образа рассвета не только как картины природы, но и как художественной модели самопознания субъекта, памяти и ожидания, встроенной во внутреннюю композицию текста. Полученные результаты позволяют уточнить принципы художественной целостности произведения и стратегии порождения смысла через поэтический синтаксис, метафорическую сеть и ритмико-интонационные решения.

ABSTRACT. This article examines Usmon Azim's "Tong otgan taraflarda" from the perspective of poetic thinking and artistic language in contemporary Uzbek literature. The study aims to identify how the dawn motif structures notions of space and time, how lyrical and epic modes converge, and how semantic layers emerge within the system of images. The methodology integrates structural-semantic analysis, contextual interpretation of poetic language units, motif analysis with attention to intertextual relations, and a discourse-oriented approach. The scholarly novelty lies in demonstrating that the dawn image operates not merely as a depiction of nature but as a compositional model of the subject's self-recognition, memory, and anticipation,

shaping meaning across the text. The findings clarify the work's artistic integrity and reveal sense-making strategies realized through poetic syntax, a coherent metaphorical network, and rhythmic-intonational patterns, thereby contributing to more precise analytical tools for interpreting modern Uzbek poetic prose and lyric-epic hybrids.

Kalit soʻzlar: Usmon Azim; tong motivi; poetik til; obrazlar tizimi; lirizm va epiklik; xotira semantikasi; badiiy makon-zamon

Ключевые слова: Усмон Азим; мотив рассвета; поэтический язык; система образов; лиризм и эпичность; семантика памяти; художественное пространство-время

Keywords: Usmon Azim; dawn motif; poetic language; imagery system; lyric-epic hybridity; memory semantics; artistic space-time

Introduction. Usmon Azim ijodining muhim jihati shundaki, u badiiy nutqda sezgi va tafakkur, hodisa va xotira, tasvir va fikrning muvozanatini poetik mexanizm darajasiga koʻtaradi. “Tong otgan taraflarda” asari ham ana shu muvozanatning murakkab namoyon boʻlishi bilan eʼtiborni tortadi: tong obraziga jamlangan mazmun, odatda, romantik uygʻonish yoki tabiat manzarasining tasviri sifatida talqin qilinishi mumkin boʻlsa-da, matn ichida u subyektning oʻzini belgilash, oʻtganlik va kelajakning chegaralarini qayta chizish, “men”ning boshqalar va makon bilan munosabatini aniqlash funksiyasini ham bajaradi. Zamonaviy adabiyotshunoslikda motiv, diskurs va poetik til birliklari orqali maʼno ishlab chiqarish jarayonini koʻrsatish borgan sari dolzarb boʻlib bormoqda; ayniqsa, lirizm va epiklik qoʻshiladigan matnlarda kompozitsion markazlarni aniqlash, semantik tugunlarni ajratish va ritmik-intonatsion qurilmaning maʼnoga taʼsirini izohlash zarurati kuchli seziladi [4]. Shu maʼnoda “Tong otgan taraflarda”ning tahlili nafaqat muayyan asar poetikasini yoritadi, balki oʻzbek badiiy tafakkurida vaqt va makonning ichki kechinmalar orqali tashkil topishiga doir umumiy tendensiyalarni ham koʻrsatadi.

Mavzu boʻyicha ilmiy yondashuvlar, odatda, ikki yoʻnalishda jamlanadi: birinchisi, muallif poetikasini individual uslub, metaforik tizim va lirika falsafasi sifatida tavsiflaydi; ikkinchisi esa, matnning kompozitsiyasi va motivlar harakatini struktural koʻrinishda talqin qiladi. Oʻzbek adabiyotshunosligida poetik tafakkur va obrazlar tizimiga oid izlanishlar, xususan, badiiy matnda maʼno qatlamlarini ajratish hamda tilning poetik funksiyalarini tahlil qilish borasidagi qarashlar “Tong otgan taraflarda”ni yanada aniqroq oʻqish imkonini beradi [2]. Biroq koʻplab talqinlarda tong obrazining “yangi kun” ramzi sifatidagi umumiy maʼnosi qaytarilib, uning matn ichidagi semantik differensiallari, yaʼni subyektning xotira bilan munosabati, kuzatuvchi nigohning oʻzgarishi va makonning “taraflar” orqali boʻlinishi kabi xususiyatlar yetarlicha tizimli yoritilmaydi. Xalqaro poetika va narratologiya doirasida esa motivlarning takroriy paydo boʻlishi matnning “ichki mantiqi”ni tashkil etishi, vaqtning chiziqli emas, balki kechinmalar boʻyicha qayta yigʻilishi koʻp taʼkidlanadi [5]. Shundan kelib chiqib, mazkur maqolaning maqsadi “Tong otgan taraflarda” asarida tong motivining kompozitsion va semantik markaz sifatidagi vazifasini, poetik tilning maʼno hosil qilish strategiyalarini hamda lirizm-epiklik sintezining ishlash mexanizmlarini izohlashdan iborat. Vazifalar sifatida asardagi obrazlar tizimini qatlamlar boʻyicha ajratish, poetik sintaksis va ritm-intonatsiya orqali urgʻulanadigan

semantik nuqtalarni ko'rsatish, shuningdek, asar makon-zamon modelini motivlar harakati bilan bog'lab talqin qilish belgilandi. Tadqiqot yangiligi tong obrazining "tabiat tasviri" doirasidan chiqib, matnning epistemik markazi, ya'ni bilish va anglash jarayonini uyushtiruvchi tugun sifatida ishlashini asoslashda ko'rinadi; amaliy ahamiyat esa mazkur tahlil modeli o'zbek adabiyoti bo'yicha poetika va matn tahlili kurslarida, shuningdek, badiiy tarjima va stilistika tadqiqotlarida qo'llanishi mumkinligi bilan izohlanadi [1; 3].

Materials and Methods. Tadqiqot materiali sifatida Usmon Azimning "Tong otgan taraflarda" asari matni tanlandi. Tahlil jarayonida asar ichidagi tong motivi bilan bog'liq leksik-semantik qatorlar, metafora va metonimiya kabi ko'chimlar, shuningdek, makon va vaqtni bildiruvchi birliklar (yo'nalish, "taraf", masofa, chegaraviy holatni anglatadigan ifodalar) ajratib olindi. Metodologik yondashuv uch tayanchga qurildi. Birinchisi, struktural-semantik tahlil bo'lib, unda motivlarning matn bo'ylab taqsimlanishi, takror va variatsiyalar orqali semantik kuchayish hosil qilishi ko'rsatildi. Ikkinchisi, kontekstual talqin: poetik til birliklari alohida emas, balki yaqin va uzoq kontekst bilan bog'liq holda, subyekt nutqining pragmatik yo'nalishi va intonatsion qurilmasi doirasida izohlandi. Uchinchisi, diskursiv yondashuv bo'lib, unda lirik "men"ning nutqiy pozitsiyasi, ko'ruv nuqtasi va baholash mezonlari o'zgarishi matn semantikasini qay tarzda yo'naltirishi tahlil qilindi. Metod tanlovining ilmiy asoslanganligi shundaki, zamonaviy poetika matnini "tayyor ma'no" emas, balki ma'no ishlab chiqaruvchi tizim sifatida ko'rishni talab qiladi; motiv tahlili esa aynan shu tizimning ichki mexanizmlarini ochishda samarali hisoblanadi [4; 6]. Tahlilda iqtiboslar minimal darajada keltirilmadi, chunki maqsad alohida satrlarni emas, balki semantik-kompozitsion tendensiyalarni umumlashtirishdir.

Results. Tahlil natijasida asarda tong motivi uchta funksional qatlamda ishlashi aniqlandi. Birinchi qatlam tasviriy-phenomenologik qatlam bo'lib, unda tong yorug'likning ortishi, rang va tovushlarning uyg'onishi, ko'rish va eshitish sezgilari kesishadigan nuqtada beriladi; bu qatlamda poetik leksika ko'proq sensor birliklar bilan to'yingan, tasvir harakati esa statik manzaradan dinamik jarayonga o'tish orqali quriladi. Ikkinchi qatlam psixologik-epistemik qatlam bo'lib, tong subyektning ichki holatini "aniqlashtiruvchi" vaqt chegarasi sifatida ishlaydi: kecha va kunduz o'rtasidagi oraliq, noaniqlikdan aniqlikka o'tish, xotira parchalarining tartibga kelishi kabi semantikalar shu yerda jamlanadi. Uchinchi qatlam aksiologik qatlam bo'lib, unda tong muayyan qadriyatlar tizimini bevosita e'lon qilmasdan, lekin tanlov va baholashning yashirin mezonlarini belgilaydi: nimani eslash, nimani unutish, qaysi tomonga qarash, qaysi "taraf"ni o'ziga yaqin his qilish kabi yo'nalishlar badiiy subyektning ichki mezonlari sifatida namoyon bo'ladi.

Kompozitsion kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, asarda "taraflar" tushunchasi oddiy geografik yo'nalish emas, balki ma'naviy-kognitiv makon bo'linishini bildiradi. Makon segmentatsiyasi ko'pincha ko'ruv nuqtasining almashinuvi bilan bog'liq: subyekt bir holatda kuzatuvchi, boshqa holatda ishtirokchi pozitsiyasiga o'tadi; shu o'tish nuqtalarida poetik sintaksis cho'ziladi, parallel qurilmalar ko'payadi, pauza va ritmik bo'linishlar orqali "o'tish"ning o'zi sezdiriladi. Metaforik tarmoq ham shu kompozitsion o'tishlarga xizmat qiladi: yorug'lik ko'pincha faqat fizik hodisa sifatida emas, balki "tartib", "aniqlik", "nomlash" bilan bog'lanadi; qorong'ilik esa "jimlik",

“yashirin qatlam”, “aytilmagan” semantikalariga yaqinlashadi. Natijada tong “nomlash imkoniyati”ni ochadigan hodisaga aylanadi: subyekt ko‘rganini aytish orqali emas, aytishga jur‘at topish orqali o‘zini belgilaydi.

Lirizm va epiklik sintezi borasida quyidagi holatlar qayd etildi. Asar epik hikoyachilikka xos ketma-ket voqeabandlikka suyanmaydi, biroq epiklik “makonning kengayishi” va “vaqtning tarixiylashuvi” orqali yuzaga chiqadi: xotira epizodlari shaxsiy bo‘lib qolmay, umumiy tajriba bilan tutashadigan darajaga ko‘tariladi, shuning hisobiga lirik nutq ichida epik ko‘lam seziladi. Liriklik esa, aksincha, epik ko‘lamni “ichkaridan” yoritadi: hodisa emas, hodisaga bo‘lgan ichki munosabat markazga chiqadi. Til birliklari darajasida bu, bir tomondan, ko‘plik va umumlashtiruvchi shakllarning paydo bo‘lishi, ikkinchi tomondan esa, o‘z-o‘ziga murojaat, ichki dialog, savol-ohangli gaplar orqali ta‘minlanadi. Shuningdek, tahlil poetik intonatsiyaning “ertalabki” xususiyatini ko‘rsatdi: gaplarning ohangida aniqlik bilan birga ehtiyotkorlik, hukm bilan birga tinglash kayfiyati yonma-yon keladi, bu esa tongni “yakun” emas, “boshlanish” sifatida emas, balki “o‘tish holati” sifatida konseptuallashtiradi.

Discussion. Olingan natijalar asarni motivlar poetikasi orqali o‘qish samarali ekanini ko‘rsatadi va bu yondashuv xalqaro nazariy adabiyotshunoslikdagi motivning matnni uyushtiruvchi birlik sifatidagi qarashlari bilan mos keladi [5]. Tong motivining uch qatlamli ishlashi, ayniqsa, fenomenologik tasvir bilan epistemik funksiya birlashadigan nuqtalarda, poetik nutqning “sezishdan bilishga” o‘tish mexanizmini ochadi. Bu holat o‘zbek adabiyotshunosligida poetik tilning ma‘no ishlab chiqarish xususiyatlariga doir qarashlar bilan hamohangdir, biroq mazkur maqolada “tong”ning aynan kompozitsion markaz sifatidagi roli yanada aniqroq ko‘rsatildi: tong tasvir bo‘lishdan ko‘ra, ma‘no tarqatish va tartibga solish markazidir [2]. Shuningdek, “taraflar”ning makoniy birlikdan kognitiv birlikka aylanishi asarda subyektning dunyoni yo‘nalishlar orqali emas, munosabatlar orqali idrok etishini bildiradi; bu, poetik matnning diskursiv tabiatini kuchaytiradi va lirik “men”ni doimiy pozitsiya emas, balki o‘zgaruvchan nuqta sifatida ko‘rsatadi.

Natijalarni boshqa yondashuvlar bilan qiyoslaganda, an‘anaviy ramziy talqinda tong ko‘proq umid va yangilanishning umumiy belgisi bo‘lib qolishi mumkin; biroq bu maqolada tongning “umid”dan ham oldingi, ya‘ni anglash uchun shart bo‘lgan chegaraviy holat ekani asoslandi. Bu nuqtada struktural tahlil bilan diskursiv yondashuvni birlashtirish muhim bo‘ldi: faqat semantik izoh yetarli emas, chunki tongning vazifasi ko‘pincha sintaksis, pauza, ritmik bo‘linishlar kabi formal elementlar orqali sezdiriladi. Shu sababli poetik sintaksisni markaziy indikator sifatida olish, nazariy jihatdan, matnning ichki harakatini ko‘rsatishga yordam berdi; amaliy jihatdan esa, asarni o‘qitish va sharhlashda kompozitsion tugunlarni aniq belgilash imkonini beradi [1; 6].

Tadqiqotning cheklovlari ham mavjud. Birinchidan, tahlil bitta asar doirasida olib borildi; shu bois Usmon Azim ijodidagi boshqa matnlar bilan keng qiyosiy korpus tuzilmagan. Ikkinchidan, matnning ritmik-intonatsion xususiyatlari sifat tahlil asosida talqin qilindi; kelgusida korpus lingvistikasi yoki prosodik belgilash usullari orqali miqdoriy kuzatuvlar bilan mustahkamlash mumkin. Uchinchidan, intertekstual aloqalar umumiy darajada qayd etildi, lekin aniq manbalararo parallelizmni

kengaytirilgan filologik izohlar bilan tekshirish alohida tadqiqot talab qiladi. Kelajakdagi izlanishlar uchun istiqbolli yo‘nalish sifatida “tong” motivining Usmon Azimning boshqa asarlarida, shuningdek, zamonaviy o‘zbek she‘riyatida turli mualliflar kesimida qanday modifikatsiyalanishini qiyosiy o‘rganish, “taraf” va “chegara” tushunchalarining poetik semantikasini kognitiv poetika nuqtai nazaridan modellashtirish taklif etiladi [7].

Conclusion. “Tong otgan taraflarda” asari tahlili tong motivining matn ichida ko‘p qatlamli semantik tizimni uyushtiruvchi markaz ekanini ko‘rsatdi. Tong tasviriy hodisa sifatida sensor uyg‘onish manzarasini bersa-da, asarning ichki mantiqida u subyektning bilish, eslash va o‘zini belgilash jarayonlarini tartibga soluvchi chegaraviy holat vazifasini bajaradi. “Taraflar” makoniy yo‘nalishdan ko‘ra kognitiv va aksiologik bo‘linish sifatida namoyon bo‘lib, lirik “men”ning ko‘ruv nuqtasi va baholash mezonlari o‘zgarishini kompozitsion darajada ta‘minlaydi. Lirizm va epiklik sintezi voqeabandlik orqali emas, balki makonning kengayishi va xotiraning umumlashishi orqali yuzaga chiqib, poetik sintaksis hamda ritmik-intonatsion qurilma ma‘no hosil qilishning muhim vositasi sifatida ishlaydi. Tadqiqot asarni motivlar poetikasi va diskurs tahlili kesishmasida o‘qish zamonaviy o‘zbek adabiyoti uchun samarali izohlash modelini berishini umumlashtirdi.

Adabiyotlar ro‘yxati.

1. Yo‘ldoshev Q. Badiiy matn va uning tahlili. Toshkent, Fan, 2010. 240 b.
2. Qo‘chqorov R. Poetika asoslari: badiiy til va uslub masalalari. Toshkent, Akademnashr, 2016. 296 b.
3. Azim U. Tong otgan taraflarda. Toshkent, G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2014. 128 b.
4. Lotman Yu. M. Analiz poeticheskogo teksta. Leningrad, Prosveshcheniye, 1972. 271 s.
5. Genette G. Narrative Discourse: An Essay in Method. Ithaca, Cornell University Press, 1980. 285 p.
6. Jakobson R. Language in Literature. Cambridge, Harvard University Press, 1987. 498 p.
7. Stockwell P. Cognitive Poetics: An Introduction. London, Routledge, 2002. 208 p.